

*Барандій Артем Юрійович,
аспірант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
armjot@i.ua*

ЗОВНІШНІ ФАКТОРИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЧИНИ

Мета роботи. Дослідження присвячене осягненню основних детермінант формування загальноукраїнської ідентичності в Галичині, а саме: впливу зовнішніх факторів конфесійного характеру на процес ідентифікації галичан, які перебували на роздоріжжі між москвофільством, полофільством, австро-русизмом та українофільством. **Методологія** полягає у застосуванні компаративного та аксіологічного методів. Дослідження змін у культурі в результаті міжкультурних контактів та пізнання цінностей певної культурної спільноти у їх зв'язку з предметною реальністю. **Наукова новизна** роботи полягає в узагальненні з точки зору культурології основних причин перемоги української ідентичності серед галичан, як результату міжкультурної взаємодії, в даному випадку російської експансії у вигляді православної ідентифікації. **Висновки.** Головним зовнішнім фактором впливу на формування української модерної ідентичності в Галичині була антагоністична обстановка у Європі і намагання Російської імперії розхитати Австро-Угорщину, використовуючи як знаряддя конфесійну приналежність галичан. Здійснити задумане не вдалося, в силу трансформації свідомості європейського суспільства в епоху модерну, коли етнорелігійна ідентифікація відходить на другий план і утверджується національна. Для утвердження української ідентичності в Галичині це мало вагомні наслідки, про що свідчить подальша діяльність греко-католицького митрополита Андрея Шептицького.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Австро-Угорщина, Російська імперія, Галичина, національна ідентичність

Барандій Артем Юрьевич, аспирант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Внешние факторы в формировании украинской современной идентичности на территории Галичины

Цель работы. Исследование посвящено постижению основных детерминант формирования всеукраинской идентичности в Галичине, а именно: влияния внешних факторов конфессионального характера на процесс идентификации галичан, которые находились на перепутье между москвофильством, полофильством, австро-русизмом и украинофильством. **Методология** заключается в применении сравнительного и аксиологического методов. Исследование изменений в культуре в результате межкультурных контактов и познания ценностей определенной культурной общности в их связи с предметной реальностью. **Научная новизна** работы заключается в обобщении с точки зрения культурологии основных причин победы украинской идентичности среди галичан, как результата межкультурного взаимодействия, в данном случае российской экспансии в виде православной идентификации. **Выводы.** Главным внешним фактором влияния на формирование украинской современной идентичности в Галичине была антагонистическое обстановка в Европе и попытки Российской империи расшатать Австро-Венгрию, используя в качестве орудия конфессиональную принадлежность галичан. Осуществить задуманное не удалось, в силу трансформации сознания европейского общества в эпоху модерна, когда этнорелигиозная идентификация отходит

на второй план и утверждается национальная. Для утверждения украинской идентичности в Галичине это имело весомые последствия, о чем свидетельствует дальнейшая деятельность греко-католического митрополита Андрея Шептицкого.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, Австро-Венгрия, Российская империя, Галичина, национальная идентичность

Barandiy Artem, postgraduate of the National Academy of Culture and the Arts

Internal factors in the formation of ukrainian modern identity in Galicia

Purpose of Article. The study focuses on understanding the main determinants of the formation of Ukrainian identity in Galicia. Namely, the influence of external factors of a denominational nature in the process of identifying the Galicians, who were at a crossroads among Russophilism, Poloniaphilism, Austro - Russism and Ukrainophilism. **Methodology.** The methodology includes using of comparative and axiological methods. The studying of changes in culture as the results of intercultural contacts and knowledge of the values of a certain cultural community in their connection with an objective reality are analysed by the author. **Scientific novelty.** Scientific novelty of work consists in generalization from the point of view of Cultural studies the main reasons for the victory of the Ukrainian identity amongst Galicians, as a result of intercultural interaction, in this case Russian expansion in the form of the Orthodox identification. **Conclusions.** The main external factor influencing the formation of modern Ukrainian identity in Galicia was antagonistic situation in Europe and the attempts of the Russian Empire to undermine Austria-Hungary using as a weapon, religious affiliation of the Galicians. Its implementation failed owing to transformation of consciousness of European society in the modern era when religious identity became secondary and was approved by the national one. For approval of Ukrainian identity in Galicia it had significant consequences, as evidenced by the further activity of the Greek Catholic Metropolitan Andrey Sheptytsky.

Keywords: Greek Catholic Church, Austro-Hungary, Russian Empire, Galicia, national identity.

Актуальність теми дослідження. Окреслення основних детермінант перемоги українського варіанту ідентичності серед австрійських галичан в добу модерну є важливим завданням, з огляду на сучасну соціокультурну ситуацію в Україні, для вибудовування адекватної культурної політики на регіональному та національному рівнях.

Мета статті – визначити зовнішні фактори впливу на формування української модерної ідентичності на теренах Галичини.

Питання формування та утвердження української національної ідентичності на Галичині даного періоду торкалися ще такі дослідники, як М. Грушевський, К. Левицький, В. Липинський, Н. Шлемкевич і до сучасників О. Мазура, А. Стародуба. Але зовнішній фактор впливу на формування ідентичності галичан висвітлений недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Основною потребою індивіда та суспільства в цілому для свого виживання, повноцінної життєдіяльності стає самоідентифікація, завдяки якій визначається історична індивідуальність. І тут, перш за все, ідентичність пов'язана з процесами смислотворення, пошуком внутрішніх зв'язків і глибинного розуміння свого «я» за допомогою власної культури. Різноманітність суб'єктності передбачає відповідь на питання: «Хто я?» «Хто ми такі?» [4].

Українське населення Галичини разом з усією Європою наприкінці XIX поч. XX століть перебувало у пізно-індустріальній стадії розвитку, тобто, періодом руйнування традиційної общинної моделі мислення і переходу до загальнонаціонального рівня усвідомлення як свого особистісного. Традиційної етнорелі-

гійної ідентифікації вже було не достатньо, розпочався процес визрівання нації. В цей час боротьба «за голови» на Галичині точилась між Австро-Угорщиною, Російської імперією та польською елітою, яка прагнула відновити Річ Посполиту, що відіграло вирішальний фактор у завершенні само ідентифікації галичан.

Вираз «нація народжується у боротьбі» як найкраще доречний для тих соціокультурних процесів у яких перебувало українське населення. Ключовим зовнішнім фактором впливу на формування національної ідентичності галичан була сусідня Російська імперія. У цій державі, до дарування «свободи совісті» 1905 року, головним ідентифікаційним критерієм була конфесіональна приналежність, тобто конфесіональна ідентичність [1]. «По суті справи, у Росії не склався громадянський устрій, при якому усе населення об'єднувалося однако-вими правами та обов'язками, і конфесії являлись одним з головних факторів роз'єднання суспільства на відокремлені компоненти» [1].

Навіть і після 1905 року Російська імперія не здавала своїх прерогатив у якості верховного арбітра з питання конфесіонального статусу, і, відповідно, залишалось глибоко задіяною у релігійні справи підданих [1]. Більше того, конфесійна приналежність була головним критерієм приналежності до певного стану суспільства, статусу та місця у суспільній ієрархії. Так право укладення шлюбів, варіювалися в залежності від конфесійної приналежності підданих, і деякі міжконфесійні шлюби були взагалі заборонені згідно вимог церковних канонів. Існували правові та адміністративні обмеження, особливо у відношенні місця проживання і доступу до освіти і ряду занять, накладались на євреїв, тоді як «особи польського походження» – під якими зазвичай мались на увазі католики (як правило з вищих станів) – були обмежені у праві купувати землю у західних провінціях імперії [1]. Тому логічно, що внутрішня політика імперії Романових визначала і зовнішню – головною метою було поширення свого впливу за допомогою розповсюдження держаної релігії, а відтак експансія російської ідентичності.

Процес формування національної ідентичності та розвитку національного руху галицьких русинів не лише проходив через послідовні етапи у ХІХ столітті, але й включав кілька різних взаємовиключних національно-політичних орієнтацій (полонофільську, русофільську, українофільську, австро-русинську), співвідношення між якими постійно змінювалось [2]. Тобто Російська імперія мала змогу опиратись на «дружній» громадсько-політичний рух, який без сумніву був знаряддям для внутрішнього підриву Австро-Угорщини.

Поряд з цим, ще в першій декаді ХІХ століття, Галичина несподівано проявила, іменоване О. Турієм, українофільство. Основні ідеї «Руської трійці» знайшли своє концентроване відображення у статті Якова Головацького «Становище русинів у Галичині», яка була по-суті першою національно-політичною програмою галицьких українців. Основною засадою програми було ствердження самого факту існування єдиного «руського народу», розділеного між двома імперіями, відмінного від поляків і росіян своєю мовою, культурою, історичним минулим [2]. Однак керівництво греко-католицької церкви та більшість духовенства аж до «Весни народів» 1848-1849-их років аж ніяк не поділяли ідей «Руської трійці», а молоді «галицькі будителі» зазнали переслідувань і поневи-

рянь не так від австрійської адміністрації чи польських діячів, як від власної митрополичої консисторії [2].

Релігійний чинник, без сумніву, мав важливе значення для національного відмежування галицьких русинів від поляків. Оригінальність і унікальність Греко-католицької церкви полягала у тому, що її священнослужителі й вірні одночасно виступали в двох іпостасях і, залежно від обставин, могли акцентувати на своєму «православному походженні», або ж не менш переконливо доводити свою «католицьку приналежність». Звичайно, коли йшлося про статус «Руської Церкви» (а з часом – і «руської народності») в системі державного управління чи суспільних відносин, то греко-католицька ієрархія апелювала до гарантованої владою «рівності усіх католицьких обрядів». Однак коли справа торкалася національно-політичних проблем – то навпаки акцентувалося на особливостях своєї «руської» («восточної» або й часто «православної») церковної традиції [2].

Таким чином, у середовищі греко-католицького духовенства щодо розуміння внутрішньої сутності й перспектив розвитку церкви існувало дві полярні точки зору, які відображали відповідні взаємовиключні тенденції: 1) до тіснішої інтеграції із західнохристиянським світом і латинських запозичень; 2) до возвелення східної традиції й відновлення «первісної чистоти греко-слов'янського обряду». Кожна із вказаних тенденцій мала свої межі: перша – повну латинізацію, що за тих умов означала б і полонізацію; друга – перехід у православ'я, що несло загрозу русифікації [2].

А. Стародуб підкреслює, що російська інформаційна експансія крім громадського москвофільського руху взяла на озброєння релігійну ідентичність. Підтримуване Російською Православною Церквою православне місіонерство на Галичині було втручанням у чужу церковну область, адже ця територія перебувала під юрисдикцією Вселенського Патріарха. Щоправда, не зважаючи на перепідпорядкування у 1686 році Київської Митрополії Московському патріархові, митрополити Київські продовжували вважатися екзархами Вселенського Патріарха для Галичини. Але ці функції ними не виконувалися, по-перше – з огляду на те, що Галичина не входила до складу Російської імперії, по-друге – там до початку ХХ століття фактично не було православних парафій. Архіпастирську опіку над православними здійснював Чернівецький митрополит, йому і був підпорядкований єдиний діючий православний храм – так завна Волоська церква у Львові. Задум архієпископа Антонія полягав у тому, щоб перебрати права екзарха особисто для себе, уникнувши розгляду двох принципових моментів: ніким не скасованих прерогатив Київських митрополитів та більшої доцільності надання подібних повноважень православному єпископові, чия кафедра знаходиться на території Австро-Угорщини. Йому вдалося переконати Патріарха Іоакима III у необхідності саме такого рішення і 1910 року Храповицький отримав з Константинополя Патріаршу Грамоту, згідно з якою став екзархом Вселенського Патріарха для Галичини. Повноваження екзарха дозволяли архієпископу на свій розсуд призначати священників у ті села Галичини та Закарпаття, де громади виявляли бажання приєднатися до Православної церкви [5, 3].

Таким чином, напередодні Першої світової війни російський уряд та вища церковна влада здійснили низку заходів, важливість яких у випадку військового

конфлікту важко переоцінити. По-перше, було підтримано розгортання православного руху в Галичині та Закарпатті. По-друге – вдалося створити відповідний міжнародний резонанс навколо репресивних дій австро-угорських властей стосовно визнавців Православ'я. По-третє – закладені основи для канонічного підпорядкування Галичини російській церковній владі [5, 3].

О. Турій у роботі «Греко-католицька церква та українська національна ідентичність в Галичині» доходить висновку, що провідна роль греко-католицького духовенства у національно-політичному житті Галичини була не лише об'єктивно обумовлена, але й історично обмежена, а тому воно рано чи пізно змушена була поступитися місцем іншим суспільним силам. Як не парадоксально, але якраз своєю турботою про виховання світської інтелігенції (зокрема, й у власних родинях) та справді подвижницькою працею серед народу: поширенням освіти і культури, заснуванням читалень, пропагандою тверезості й створенням різних господарських і фінансових об'єднань, священники власноручно дійшли до засад, на яких ґрунтувалася ця провідна роль церкви, і підштовхнули галицьке суспільство до вироблення нових політичних ідей та формування нових національно-політичних структур. Парадокс полягав у тому, що втрата Греко-католицькою церквою своєї провідної ролі у національному русі співпала з остаточною перемогою української національної ідентичності у масовій самосвідомості галицьких греко-католиків, і саме соціальний чинник відіграв у цій перемозі вирішальну роль [2].

У дисертації «Греко-Католицька Церква в суспільно-політичному житті Галичини в 1848 – 1867 роках» той же О. Турій зазначає: «Щоправда ці ж самі чинники (польське культурне, економічне і суспільно-політичне домінування) вплинули водночас і на посилення проросійських симпатій, які після поразки революції 1848-1849 років і майже до кінця XIX століття були переважаючими в середовищі греко-католицької духовної та світської інтелігенції Галичини. Перехід на русофільські позиції багатьох відомих і впливових діячів (зокрема й священників), поблажлива індеферентність чи навіть приховане сприяння поширенню русофільських ідей у пресі, літературі, шкільництві, обрядово-літургійній практиці з боку представників вищої церковної ієрархії не могли не позначитися на політичному становищі й суспільному авторитеті греко-католицької церкви. Постійні підозри й звинувачення у «відступництві» з боку латинського кліру та польської верхівки, яка у 1860-их роках перебрала до своїх руки всю повноту влади в Галичині, байдужість австрійського уряду до долі своїх «тірольців Сходу», постійні коливання між лояльністю до Австрії та симпатіями до Росії, внутрішня боротьба різних національно-політичних течій привели греко-католицьку церкву до глибокої кризи. Ця криза, з одного боку, проявилася у хаотичному обрядовському русі 1860-их років, масовій еміграції священників до Росії, активній ролі галицьких русофілів у ліквідації унії на Холмщині (1876) й, нарешті, переході на православ'я галицької парафії Гнилички у (1882). Отже, можна говорити не стільки про вплив греко-католицької конфесійної ідентичності на формування й утвердження української національної ідентичності в Галичині, як радше навпаки: про вплив українського національного руху та його ідеологію на переосмислення еkleзіальної ідентичності та суспільно-політичної заангажованості греко-католицького духовенства» [3].

Це було тільки одним з аспектів підготовки до можливого військового конфлікту між Російською та Австро-Угорською імперіями. А. Сародуб підтверджує ці твердження, відзначаючи, що планування відповідних церковно-адміністративних змін на тих територіях, анексію яких кожна зі сторін вважала неодмінним наслідком військових перемог. У разі здійснення російських прагнень до набуття «спадщини князів Романа та Данила» на галицьких землях мало запанувати Православ'я, а за вступом австрійської армії до підросійської України послідувало б виведення (у тій чи іншій формі) українських православних єпархій з підпорядкування Санкт-Петербурзького Св. Синоду. Проте, попри зовнішню подібність задумів, російська державна й церковна влада надавали даній проблемі набагато більшої ваги, а також здійснили неспівмірно більше попередніх приготувань до «оправославлення» Галичини та Закарпаття [5, 1].

Серед кроків у цьому напрямку слід відзначити фінансування представників галицького москвофільського руху, зокрема – й з числа духовенства греко-католицької церкви, та виділення коштів на підготовку православних місіонерів – уродженців краю. Можна констатувати, що діяльність найбільш активних з них – ієромонаха Алексія (Кабалюка) та священника Максима Сандовича (обидва зараз канонізовані Православною церквою) мала доволі відчутні наслідки. Незважаючи на протидію австрійських та угорських чиновників, на Православ'я перейшло декілька сіл (головним чином – на Закарпатті). Кримінальне переслідування новонавернених за звинуваченням у державній зраді не могло звести даний рух нанівець, а сам його факт активно використовувався російською пропагандою для ілюстрації «страждань братів по вірі», котрі перебувають під владою Габсбургів. Найбільш гучні з цих процесів – суд над Бендасюком (у Львові) та два т.зв. Мармарош-Сигетські процеси перебували в центрі уваги російської преси, а у якості свідків захисту нерідко виступали російські піддані [5, 1-2].

Зокрема, у другому Мармарош-Сигетському процесі (липень 1913 – березень 1914) брав участь граф Володимир Бобринський – один з активних інспіраторів москвофільства, чийми стараннями не в останню чергу й був підготований ґрунт для переходу закарпатських селян на Православ'я. Але на суді він стверджував, що православні місіонери не отримували жодної матеріальної підтримки з боку Росії. Це було неправдою, оскільки всі священники, котрі потрапили під суд, здобули освіту в російських духовних семінаріях, були рукопокладені Холмським або Волинським архієпископами Російської Православної церкви, а також отримали необхідні для своєї діяльності кошти. Звичайно, звинувачення у шпигунстві цих осіб на користь Росії було необґрунтованим, проте їхня діяльність, за російськими розрахунками, мала посприяти майбутньому «воссоединению Галицкой Руси с Русью Державной». Як слушно відзначив Сергій Єфремов: «Незважаючи на надзвичайно тенденційне освітлення, як це буває у всіх подібних процесах, [вони] все ж досить виразно показали, чия таємна рука накерувала і мармароських затурканих селян, і львівських інтелігентів з москвофільського табору» [5, 2].

Перед греко-католицькою церквою постала необхідність оновлення, чи радше, віднайдення властивого їй як духовній інституції місця у суспільному житті. Це важливе завдання стало основним змістом архієрейського служіння

митрополита Андрея Шептицького (1901-1944). Наполеглива душпастирська праця, турбота про освіту і культуру, захист національних і соціальних прав народу, харитативна діяльність, екуменічні зусилля зробили Шептицького беззаперечним провідником і моральним авторитетом української спільноти, а саму церкву – широко розгалуженою та впливовою інституцією Галичини, яка хоч і втратила свою функцію головного індикатора національної ідентичності, все ж була важливим консолідаційним чинником і духовною опорою у змаганнях за українську державність [2].

З огляду на вище наведе доцільно розглядати релігійний конфлікт на Галичині даного періоду як інформаційну війну Російської імперії проти населення даної провінції Австро-Угорщини з метою підриву авторитету останньої. Українці Галичини в даному випадку розглядались з позиції саме етнорелігійної ідентифікації, тобто слов'яни православні, тому цей проект був приречений на поразку. У модерній ідентичності національна приналежність важливіша за релігійну, чи етнічну сторону, що підтверджує безліч фактів. Хоча б наприклад, виступ православної Болгарії проти православної Росії у Першу світову війну та багато іншого.

Разом з тим, зовнішній фактор зіграв консолідуєчу роль для галичанської інтелігенції, яка вирішила навіть сама відповісти російському уряду на втручання у релігійні справи Галичини. Так, австрійський уряд не зробив адекватних кроків у відповідь на російські дії. Переслідування селян не могли стати на заваді розгортанню православного руху, навпаки – покарання за релігійні переконання лише підсилювало його. Самі процеси, на яких не вдалося підтвердити звинувачення підсудних у державній зраді, виставляли імперію Габсбургів у невідгідному світлі на міжнародній арені. Окрім того, на відміну від ситуації в Росії, де дії державної і церковної влади доволі чітко координувалися, місіонерські плани митрополита Андрея Шептицького були його приватною ініціативою, котра узгоджувалася з Ватиканом, а не з Віденським урядом [5, 3].

Канонічною підставою для своєї діяльності на території Російської імперії Шептицький вважав те, що неіснуюча *de facto* Кам'янець-Подільська греко-католицька єпархія ніколи не скасовувалася *de jure*. Ця єпархія підпорядковувалася Львівській архієпископії та Галицькій митрополії, а отже, митрополит Андрей мав формальні підстави для розповсюдження юрисдикції на всіх католиків східного обряду – російських підданих. У 1907 році і 1908 роках Папа Пій X підтвердив ці повноваження митрополита, надавши йому також право самостійно, без попереднього повідомлення Ватикану, висвячувати єпископів для новонавернених. Наслідком зусиль Шептицького (у лютому 1908 році він навіть здійснив таємну поїздку до Росії) було утворення декількох громад російських греко-католиків – Москві, Саратові, Санкт-Петербурзі. Однак власне в Наддніпрянській Україні посланцям митрополита не вдалося досягнути жодних успіхів. Місіонерський запал окремих із них був без захоплення сприйнятий і діячами українського руху [5, 4].

Наукова новизна роботи полягає в узагальненні з точки зору культурології основних детермінант утвердження в свідомості галичан української ідентичності, як результату міжкультурної взаємодії, в даному випадку російської

культурної експансії в австрійській Галичині у вигляді прорядкової православної ідентичності.

Висновки. Головним зовнішнім фактором впливу на формування української модерної ідентичності була антагоністична обстановка в Європі і намагання Російської імперії поширити свій вплив у багатонаціональній Австро-Угорщині використовуючи, як знаряддя, конфесійну приналежність галичан. Втім, цей задум був приречений на поразку, адже опирався на «старі рейки» етнорелігійності, що в епоху модерну втрачали актуальність. Внутрішній стабільності Австро-Угорщини не було завдано великої шкоди, а от для утвердження української ідентифікації на Галичині це мало вагоміші наслідки. Про що свідчить подальша діяльність греко-католицького митрополита Андрея Шептицького, який перетворив Греко-католицьку церкву з «дружньої» інституції, чи не на головного ворога російської експансії на Галичині.

Література

1. Верт П. Православие, инославие, иноверие: Очерки по истории религиозногаразнообразия Российской империи / Верт Пол. – М. : Новое литературное обозрение, 2014 – (Серия «HISTORIA ROSSICA»).
2. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині / О. Турій // Людина і світ: Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал. – 2001. – N10. – С.21-26.
3. Турій О. Греко-католицька церква у суспільно-політичному житті Галичини (1848-1867): Автореф. канд. дис. / О. Турій. – Львів, 1994. – 24 с.
4. Шаов А. А. Этническая и религиозная идентичность: специфика взаимодействия / А. А. Шаов // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2009. – Вып. 3 (50). – С. 140-147.
5. Стародуб А. Церковна політика Росії в Галичині під час Першої світової війни: експансія «воєнного православ'я» / А. Стародуб // Міжнародна конференція «Насилля влади проти свободи сумління: репресивна політика Радянської влади щодо християнських Церков та віруючих (ідейні засади, механізми реалізації, історичні наслідки)». Київ, 3-5.03.2006 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://ruh.znaimo.com.ua/index-5229.html> 20.

References

1. Pol, Vert (2014). Orthodoxy, heterodoxy, heterodoxy: Essays on the history of religious diversity of the Russian Empire. Moscow: novoe literaturnoe obozrenie[in Russian].
2. Turij, O. (2001). The Greek Catholic Church and Ukrainian national identity in Galicia. Lyudina i svit: shhomisyachnij naukovo-populyarnij religieznavchij zhurnal. 10. 21-26[in Ukrainian].
3. Turij, O. (1994). The Greek Catholic Church in the political life of Galicia (1848-1867). Extended abstract of candidate's thesis. Lviv, [in Ukrainian].
4. Shaov, A. A. (2009) Ethnic and religious identity: the specificity of the interaction. Vestnik adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. ser.: regionovedenie: filosofiya, istoriya, sociologiya, yurisprudenciya, politologiya, kulturologiya, 3 (50), 140-147[in Russian].
5. Starodub Andrij (2006) Church policy of in Galicia during the First World War: the expansion of «war orthodoxy». Violence of the authority against freedom of soul: repressive policy of the Soviet authority on the Christian Churches and believers (ideas, mechanism of its implementation, historical consequences). Proceedings of the International Conference. Kyiv. Retrieved from: <http://ruh.znaimo.com.ua/index-5229.html> 20. [in Ukrainian].